Судова медична експертиза та експертиза ДНК

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.037>
УДК 340.65/.66:343.985–052

В. О. Ольховський,

доктор медичних наук, професор,
завідувач кафедри судової медицини, медичного правознавства
ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного
університету, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2843-2692>
e-mail: prof_olkhovsky@ukr.net

П. А. Каплуновський,

кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри судової медицини, медичного правознавства
ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного
університету, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1828-1704>
e-mail: petrkaplunovskiy@gmail.com

М. В. Губін,

кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри судової медицини, медичного правознавства
ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного
університету, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2383-3211>
e-mail: n-gubin@ukr.net

В. В. Балановський,

завідувач відділом судово-медичної експертизи потерпілих,
обвинувачених та інших осіб Харківського обласного бюро судово-
медичної експертизи, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3410-4073>
e-mail: sme_khnmti@email.ua

ВАЖЛИВІСТЬ СУДОВО-МЕДИЧНОГО ВСТАНОВЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ УТВОРЕННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ ПРИ ЕКСПЕРТИЗІ ЗАТРИМАНИХ ОСІБ

Затримані особи нерідко скаржаться на неправомірне застосування до них сили або спеціальних засобів і методів затримання, які вони сприймають за побої та тортури. Постраждалі з такими ушкодженнями стають об'єктом судово-медичної експертизи живих осіб, яка проводиться в ході судового та досудового слідства. Виникає необхідність у систематизації та класифікації багатьох різновидів механічної та інших видів травми — специфічної, типової або нетипової для відомих класичних прийомів рукопашного бою, яким навчаються співробітники правоохоронних органів.

Метою даної роботи є характеристика та морфо-клінічний аналіз тілесних ушкоджень у потерпілих, отриманих під час їх затримання правоохоронними органами для подальшого виявлення шляхів підвищення ефективності судово-медичної оцінки вказаної травми при експертизі живих осіб.

На підставі ретроспективного морфо-клінічного аналізу архівних матеріалів Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи визначено частоту та види травм при експертизі живих осіб у постраждалих, які травмовані при затриманні правоохоронними органами. Встановлено особливості судово-медичної експертної оцінки при визначенні механізму ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, пов'язаних із затриманням правоохоронними органами підозрюваних. У судово-медичній експертній практиці при експертизі живих осіб із визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень у постраждалих підозрюваних, затриманих правоохоронними органами, превалюють легкі тілесні ушкодження та в окремих випадках ушкодження середнього ступеня тяжкості.

Локалізація та механізм утворення тілесних ушкоджень у затриманих постраждалих, за нашими спостереженнями, в окремих випадках дозволяє кваліфікувати їх як характерні для отримання під час затримання правоохоронними органами. Подальшою перспективою даного дослідження є виявлення та обґрунтування чітких діагностичних ознак для судово-медичної оцінки тілесних ушкоджень, отриманих постраждалими при затриманні їх правоохоронними органами і які виникають від дії тупих твердих, гострих предметів, а також вогнепальних поранень.

Ключові слова: судово-медична експертиза, тілесні ушкодження, травми у затриманих осіб, ступінь тяжкості тілесних ушкоджень.

Постановка наукової проблеми. У сучасній практиці судово-медичних установ України непоодинокими є випадки призначення правоохоронними органами судово-медичних експертиз для обстеження осіб, які були затримані працівниками правоохоронних органів і до яких було застосовано насильницькі дії¹.

Нерідко затримані скаржаться на неправомірне застосування до них сили або спеціальних засобів і методів затримання, які вони вважають за побіи та тортури. З судової практики також відомі випадки неправомірного, неадекватного і перевищеного рівня застосування фізичної сили до підозрюваних у скоєнні правопорушень.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Як відомо затримання і застосування сили та спецзасобів до підозрюваних і правопорушників в Україні регламентується низкою законодавчих актів, серед яких Кримінально-процесуальний кодекс України, Закон «Про національну поліцію» та відповідні постанови Кабінету міністрів України². Зокрема, у статті 45 Закону України «Про Національну поліцію» зазначено, що

¹ Козлов С. В., Зубов О. Л., Беркут Р. В. Експертно-діагностичні ознаки насильницьких дій при окремих видах фізичного впливу на людину. *Судово-медична експертиза*. 2014. №1. 71–72.

² Кримінальний процесуальний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>; Про національну поліцію : Закон України URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

«...поліцейський є уповноважений застосовувати спеціальні засоби, тільки в разі, якщо він або вона пройшли спеціальну підготовку, крім того, застосування сили та спецзасобів повинно бути пропорційним і спричиняти найменшу шкоду адресату цього заходу та іншим оточуючим особам».

Статті 42, 43, 44 цього ж Закону передбачають перелік спецзасобів та порядок застосування фізичної сили. Зазначається, що «...поліцейський зобов'язаний письмово інформувати свого керівника в разі спричинення ним затриманій особі тілесних ушкоджень». Таким чином, виходячи з викладеного, процедура призначення судово-медичної експертизи для виявлення, оцінки тяжкості та встановлення механізму утворення тілесних ушкоджень є дуже логічною і юридично правильною, має на своїй меті збереження важливої інформації, яка в свою чергу буде сприяти подальшому слідству та розгляду справи по суті в суді.

Під час судово-медичної експертизи затриманих осіб фахівці знаходять і встановлюють наявність і розташування тілесних ушкоджень¹. Також вони мають можливість визначити механізм і давність утворення травми. Досить часто є можливість співставлення тілесних ушкоджень з інформацією, яка законним шляхом надходить від юридичних установ, що призначили дану судово-медичну експертизу, та від особи, яку освідчують. Ці дані повинні бути відображені у висновку експерта². На основі отриманих результатів судово-медичної експертизи логічно виникає необхідність у систематизації та класифікації багатьох різновидів механічної та інших видів травми — специфічної, типової або нетипової для відомих класичних прийомів рукопашного бою, яким навчали співробітників правоохоронних органів.

Треба зауважити, що стандартний набір спеціальних засобів задля забезпечення громадської безпеки і порядку теж залишає дуже характерні тілесні ушкодження на тих частинах тіла людини, до якої вони були застосовані. Враховуючи це, можна стверджувати, що наукове судово-медичне дослідження випадків застосування законної та адекватної фізичної сили, з метою одержання об'єктивної інформації про кожен конкретний випадок, є великим стимулом для вдосконалення національної правоохоронної системи. Крім того, це дослідження в галузі судово-медичної науки, з точки зору практичного значення, сприятиме розвитку гуманізму та захисту прав громадян України.

Метою статті стала характеристика та морфо-клінічний аналіз тілесних ушкоджень у постраждалих підозрюваних осіб, отриманих під час їх затримання правоохоронними органами для подальшого виявлення шляхів підвищення ефективності судово-медичної оцінки вказаної травми при експертизі живих осіб.

¹ Хохлов В. В. Судебная медицина : Руководство. Изд-е 3-е перераб. и доп. Смоленск, 2010. 992 с.

² Тагаєв М. М. Судова медицина. Навчально-практичний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : Факт, 2012. 1296 с.

Матеріал і методи дослідження. Матеріалом для аналізу слугували висновки судово-медичної експертизи живих осіб із приводу травм, отриманих під час затримання підозрюваних правоохоронними органами, проведеної безпосередньо за нашою участю на базі Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи (ХОБСМЕ), протягом 2016–2018 рр. Також аналізували архівні висновки експертів відділу експертизи потерпілих, обвинувачених та інших осіб ХОБСМЕ за 2005–2015 рр. Всього опрацьовано 58 висновків судово-медичної експертизи.

У ході проведення дослідження використовувалися такі методи: реєстраційний — отримані дані заносили в спеціально розроблені реєстраційні карти, які включали в себе відповідний перелік морфоклінічних ознак; метод математико-статистичного аналізу; морфологічний метод — визначали характер тілесних ушкоджень; клінічний — аналізували порушення функції травмованих органів, тривалість розладу здоров'я; судово-медичний — аналізували встановлену експертами ступінь тяжкості тілесних ушкоджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений аналіз спостережень показав, що судово-медичні експертизи підозрюваних постраждалих з тілесними ушкодженнями, отриманими під час затримання правоохоронними органами, становлять у середньому 0,2% від загальної кількості експертних досліджень відділу експертизи потерпілих, обвинувачених та інших осіб ХОБСМЕ. Переважну кількість наших спостережень склали особи чоловічої статі — 53 випадки (91,4 % спостережень), більше половини потерпілих мали працездатний вік 20–50 років. При з'ясуванні механізму виникнення тілесних ушкоджень у 15 випадках (25,9 % спостережень) підозрювані постраждалі скаржилися на застосування правоохоронними органами до них наручників, в 35 випадках (60,3 % спостережень) — на застосування неозброєних кінцівок працівників правоохоронних органів як засобу фізичного впливу (нанесення ударів, стиснення, викручування рук підозрюваного постраждалого). У 8 випадках (13,8 % спостережень) підозрювані особи вказували на відсутність будь-якого фізичного впливу з боку працівників правоохоронних органів. У жодному випадку підозрювані особи не скаржилися на застосування працівниками правоохоронних органів кийків або вогнепальної зброї.

Разом з тим правоохоронними органами призначалась вказана судово-медична експертиза навіть у випадках, коли у підозрюваних осіб були відсутні будь-які тілесні ушкодження. Призначенням такої експертизи правоохоронні органи хотіли засвідчити відсутність на тілі підозрюваних осіб будь-яких тілесних ушкоджень на момент затримання, і тим самим відсутність будь-якого фізичного впливу з боку працівників правоохоронних органів.

При призначенні судово-медичної експертизи правоохоронні органи найчастіше ставили питання про наявність у підозрюваних осіб тілесних ушкоджень, їхню давність, характер, локалізацію, механізм

утворення та ступінь тяжкості. Також ставилось питання про можливість заподіяння тілесних ушкоджень, виявлених у підозрюваного постраждалого його власною рукою, при боротьбі, самообороні, падінні з «висоти власного зросту».

Характер виявлених при судово-медичній експертизі тілесних ушкоджень у підозрюваних постраждалих був такий. У більшості затриманих підозрюваних осіб експертами були встановлені переважно ушкодження м'яких тканин шкіри — синці, садна, рани різної давності. У 5 випадках (8,6 % спостережень) у підозрюваних постраждалих експертами були виявлені забиті рани, які розташовувались на ногах (в основному в ділянці гомілок) і в 1 випадку (1,7 % спостережень) — на волосистій частині голови.

У більшості підозрюваних постраждалих — 24 випадки (41,4 % спостережень) тілесні ушкодження розташовувались переважно на кистях, зап'ястях і передпліччях рук. При цьому розташування таких тілесних ушкоджень саме на тильній поверхні кистей та передплічч рук може свідчити про самооборону, в тому числі і під час затримання підозрюваного постраждалого. У 22 випадках (37,9 % спостережень) тілесні ушкодження виявлялися на голові та шиї, у 16 випадках (27,6 % спостережень) — на грудній клітці, у 13 випадках (22,4 % спостережень) — на ногах. При цьому характер та локалізація вказаних тілесних ушкоджень не виключала можливості їх утворення при дії рук або ніг неозброєної людини, або спецзасобів, а саме кийків. В одному спостереженні підозрюваний постраждалий отримав комплекс тілесних ушкоджень у вигляді перелому шилоподібного відростка лівої променевої кістки, крайового відлому вінцевого відростка літьової кістки, великої гематоми в ділянці лівого передпліччя, травми гортані, ускладненої розвитком гострого післятравматичного ларингіту, посттравматичного, часткового парезу м'язів гортані, фонастенії (ослабленого змикання голосових зв'язок). При цьому саме характер та локалізація наведених тілесних ушкоджень указувала на можливість їх отримання при конкретному механізмі, на який вказував постраждалий підозрюваний. У ході своїх показань він зазначав, що працівники правоохоронних органів душили його, заламували руки, намагалися завести їх назад. При цьому підозрюваний постраждалий підкреслив, що один працівник правоохоронних органів став позад нього та передпліччям лівої руки став здавлювати шию. Інші працівники правоохоронних органів схопили за обидві руки підозрюваного та стали викручувати їх назад.

Необхідно підкреслити, що садна та синці на кистях та зап'ястях підозрюваних, були встановлені в 11 випадках (18,9 % спостережень) з 15 випадків, коли підозрювані постраждали вказували на застосування спецзасобів — наручників. Такі тілесні ушкодження, на наш погляд, можна вважати достатньо характерною ознакою при застосуванні цих спецзасобів. Разом з тим, звертає на себе увагу те, що їх форма найчастіше представлялася у висновках судово-медичних експертів як

«невизначена». На наш погляд, необхідно все ж таки чітко визначати форму тілесних ушкоджень при проведенні подібних судово-медичних експертиз, яка в даному випадку може бути або подовженим овалом, або прямокутником.

Під час судово-медичної експертної оцінки тілесних ушкоджень, у висновках зазначено про ступінь їх тяжкості у підозрюваних постраждалих. У 1 випадку (1,7 % спостережень) у підозрюваного постраждалого з травмою шилоподібного відростка лівої променевої кістки, крайовим відломом вінцевого відростка ліктьової кістки, травмою гортані встановлені тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості за критерієм «Тривалий розлад здоров'я», п. 2.2.1 «Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень» (далі «Правил...») (затверджені наказом МОЗ України № 6 від 17.01.1995 р.)¹. У 39 випадках (67,2 % спостережень) у підозрюваних постраждалих за наявності тілесних ушкоджень м'яких тканин шкіри різних ділянок тіла, встановлені легкі тілесні ушкодження (п 2.3.2. «б» «Правил...»).

У 12 випадках (23,5% спостережень) ступінь тяжкості тілесних ушкоджень експертами не встановлювався у зв'язку з тим, що будь-які тілесні ушкодження у підозрюваних осіб експертами не виявлені.

Приводами призначення в окремих випадках комісійних судово-медичних експертиз у наших спостереженнях слугували: сумніви слідчого, адвокатів, обвинувачуваних осіб у правильності встановленого ступеня тяжкості тілесних ушкоджень у ході первинних експертиз; суперечливість висновків судово-медичного експерта щодо встановленого механізму травм при проведенні первинної й наступних експертиз; поява додаткових медичних даних про перебіг травми; необхідність встановлення наслідків перенесеної травми; відсутність у висновках судово-медичного експерта первинної та наступних експертиз відповідей на всі питання слідчого.

У результаті проведеної нами роботи розроблена алгоритм-програма для проведення наукових досліджень щодо виявлення та обґрунтування судово-медичних діагностичних критеріїв для експертної оцінки наявності встановлення специфічних, характерних або нехарактерних тілесних ушкоджень у підозрюваних постраждалих, отриманих ними під час затримання працівниками правоохоронних органів:

— аналіз характеру, локалізації, механізму утворення тілесних ушкоджень, отриманих підозрюваним постраждалими під час затримання працівниками правоохоронних органів, а також встановлення частоти виникнення окремих тілесних ушкоджень на основі власних експертних досліджень та аналізу архівного судово-медичного матеріалу;

— у разі важких травм провести аналіз їх клінічного перебігу та кінцевих результатів згідно з «Правилами...» на основі вивчення

¹ Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : затв. наказом МОЗ України №6 від 17.01.1995 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення 10.06.2019).

клінічного матеріалу. На основі проведеного аналізу та виявлених судово-медичних діагностичних критеріїв встановити ступінь тяжкості зазначених травм;

— провести зіставлення отриманих даних при аналізі судово-медичного архівного матеріалу із клінічними даними шляхом трактування отриманих експертних даних;

— обґрунтувати судово-медичні діагностичні критерії для експертного встановлення специфічних, характерних або нехарактерних тілесних ушкоджень у підозрюваних постраждалих, отриманих під час їх затримання працівниками правоохоронних органів.

Висновки.

1. В експертній практиці відділу судово-медичної експертизи потерпілих, обвинувачених та інших осіб ХОБСМЕ травми, отримані підозрюваними постраждалими під час їх затримання правоохоронними органами, складають 0,2 % від загальної щорічної кількості експертиз.

2. До останнього часу відсутні чіткі судово-медичні діагностичні критерії для встановлення тілесних ушкоджень під час експертизи підозрюваних осіб (специфічних, характерних або не характерних) у ході затримання їх правоохоронними органами. Це може призводити до довільних тлумачень механізму, засобу спричинення таких тілесних ушкоджень судово-медичними експертами у таких випадках та у підсумку до помилкової кваліфікації скоєного правопорушення з боку працівників правоохоронних органів.

3. У судово-медичній експертній практиці при експертизі підозрюваних осіб із визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень затриманих працівниками правоохоронних органів превалюють легкі тілесні ушкодження та в окремих випадках тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості.

4. Локалізація та механізм утворення тілесних ушкоджень у підозрюваних постраждалих, за нашими спостереженнями, в окремих випадках дозволяє їх кваліфікувати як характерні для отримання під час затримання працівниками правоохоронних органів.

5. Подальшою перспективою даного дослідження є виявлення та обґрунтування чітких діагностичних ознак для судово-медичної оцінки травм, отриманих підозрюваними постраждалими при затриманні працівниками правоохоронних органів, що виникають від дії тупих твердих, гострих предметів та вогнепальних поранень. Отримані результати стануть підґрунтям для фахівців у галузі судової медицини, що підвищить об'єктивність і доказову цінність експертних висновків, а отже, поліпшать якість судово-медичної діагностики подібних травм при експертизі живих осіб.

References

Hohlov, V.V. (2010). *Sudebnaja medicina: Rukovodstvo*. Izd-e 3-e pererab. i dop. [in Russian].

- Kozlov, S.V., Zubov, O. L., Berkut, R.V. (2014). *Ekspertno-diahnostychni oznaky Nasylnytskykh dii pry okremykh vydakh fizychnoho vplyvu Na liudynu*. Sudovo-medychna ekspertyza [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> [in Ukrainian].
- Pravyla sudovo-medychnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti tilesnykh ushkodzen. Nakaz MOZ Ukrainy № 6 vid 17.01.1995 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> [in Ukrainian].
- Tahaiev, M. M. (2012). *Sudova medytsyna*. Navchalno-praktychnyi posibnyk. 2-he vyd., pererob. i dop. Fakt [in Ukrainian].
- Pro Natsionalnu politsiyu: Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].

В. О. Ольховский, П. А. Капдуновский, М. В. Губин, В. В. Балановский
ВАЖНОСТЬ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОГО УСТАНОВЛЕНИЯ
МЕХАНИЗМА ОБРАЗОВАНИЯ ТЕЛЕСНЫХ ПОВРЕЖДЕНИЙ ПРИ
ЭКСПЕРТИЗЕ ЗАДЕРЖАННЫХ ЛИЦ

Задержанные лица нередко жалуются на неправомерное применение к ним силы или специальных средств и методов задержания, которые они принимают за побои и пытки. Пострадавшие с такими повреждениями становятся объектом судебно-медицинской экспертизы живых лиц, которая проводится в ходе судебного и досудебного следствия. Возникает необходимость у систематизации и классификации многих разновидностей механической и других видов травмы — специфической, типичной или нетипичной для известных классических приемов рукопашного боя, которым учатся сотрудники правоохранительных органов.

Целью данной работы явилась характеристика и морфо-клинический анализ телесных повреждений у пострадавших, полученных во время задержания их правоохранительными органами для выявления путей повышения эффективности судебно-медицинской оценки указанной травмы при экспертизе живых лиц.

На основании ретроспективного морфо-клинического анализа архивных материалов Харьковского областного бюро судебно-медицинской экспертизы, определены частота и виды травм при экспертизе живых лиц у подозреваемых, травмированных при их задержании правоохранительными органами. Установлены особенности судебно-медицинской экспертной оценки при определении механизма, степени тяжести телесных повреждений, связанных с задержанием правоохранительными органами подозреваемых. В судебно-медицинской экспертной практике при экспертизе живых лиц при определении степени тяжести телесных повреждений у пострадавших подозреваемых, задержанных правоохранительными органами, преобладают легкие телесные повреждения и в отдельных случаях повреждения средней степени тяжести.

Локализация и механизм образования телесных повреждений у задержанных пострадавших, в отдельных случаях позволяет квалифицировать такие травмы как характерные для получения во время задержания правоохранительными органами. Дальнейшей перспективой данного исследования является выявление и обоснование четких диагностических признаков для судебно-медицинской оценки телесных повреждений, полученных подозреваемыми лицами при задержании правоохранительными органами, которые возникают от действия тупых, твердых, острых предметов, а также огнестрельных ранений.

Ключевые слова: судебно-медицинская экспертиза, телесные повреждения, травмы у задержанных лиц, степень тяжести телесных повреждений.

V. Olkhovskiy, P. Kaplunovskiy, M. Gubin, V. Balanovskiy

IMPORTANCE OF THE FORENSIC MEDICAL DETERMINATION OF THE FORMATION MECHANISM OF BODY INJURIES DURING EXAMINATION OF DETAINED PERSONS

Detainees often complain about the unlawful use of force when special means and methods of detention were used, which they take as beatings and torture. Victims with such injuries commonly become the object of forensic medical examination of alive persons which is carried out during the trial and pre-trial investigation. There is a need to systematize and classify many types of mechanical and other types of injury: specific, typical or atypical for the well-known classical methods of hand-to-hand combat that law enforcement officers use.

The purpose of this work was to characterize injuries in victims received during their detention by law enforcement agencies and provide their morphological and clinical analysis in order to identify ways to improve the effectiveness of these injuries' forensic assessment in the examination of alive persons.

Based on a retrospective morphological and clinical analysis of archival materials of the Kharkiv Regional Bureau of Forensic Medical Examination, the frequency and types of injuries, that were detected during the examination, of suspects injured in the course of their arrest by law enforcement agencies were determined. The features of forensic medical expert assessment in determining the mechanism, the severity of injuries associated with the detention of suspects by law enforcement agencies were defined. In the forensic medical expert practice, in the examination of alive persons when determining severity of injuries to suspects detained by law enforcement agencies, slight injuries and, in certain cases, injuries of moderate severity prevailed.

The localization and the mechanism of bodily injuries formation in detained victims, in some cases, allows to qualify such injuries as specific for detention by law enforcement agencies. A further prospect of this study is the identification and justification of clear diagnostic indications for the forensic assessment of bodily injuries received by suspects when detained by law enforcement agencies that arise from the action of blunt solid, sharp objects, gunshot wounds.

Keywords: forensic medical examination, bodily injuries, injuries to detainees, the severity of bodily injuries.

Надійшла до редколегії 22.06.2019